

SZÁVA CSANÁD

Morgenstern nyelvének nyakatekertségei

Christian Morgenstern német költőnek (1871, München, Bajorország – 1914, Merano, Dél-Tirol) főként angol inspirációjú nonszensz költészete ismert (neve kapcsán nem tudjuk nem említeni Edward Lear-t), ám életében ezek a versei csekély sikert hoztak számára. Műfordítóként nagyot alkotott, többek között Henrik Ibsen, Knut Hamsun, Bjørnstjerne Bjørnson írásait fordította németre.

Gyerekkoromban találkoztam először Morgenstern-verssel, egy antológiában. Valójában nem tudtam eldönteni, igazi költeményről van-e szó, vagy ez valami más. Akkoriban a versről alkotott fogalmaimat nyilván az iskolában tanultak határozták meg, és úgy tudtam, hogy egy vers lehet komoly, esetleg vicces. Na de értelmetlen? Hasonlót addig csak Lewis Carroll *Alice Csodaországban* című meseregényében olvastam. Mégis bizarr volt ezeket a szövegeket látni, és éppen ez a bizarrság volt az, ami megragadta a figyelmem.

Később, mikor elkezdtem németül tudogatni, a Morgenstern-versek voltak a nyelvtudás próbái. Ha elővettem egy-egy költeményt német eredetiben, sokszor kukkot sem értettem belőlük. Mert az igaz, hogy többszörösen összetett szavakkal gyakran találkozni a németben (ott van például a *Rindfleischetiket tierungsüberwachungsaufgabenübertragungsgesetz*), de Morgenstern összetettjei komplikáltabbak és furcsábbak, mint azt elképzelni tudtam volna. Példának okáért a *Mitternachtsmaus* a banálisabb kategória, mégis a maga módján, főleg, ha a vers egészének hatását nézzük, borzalmat és kacajt is előhív egyidejűleg. Ez még egyszerűbb eset lenne. De a *mitternächtiggel* mit kezdünk? Ilyen szó nincs a magyarban (sőt, igazából a németben sincs), hát így kellett megalkotni az *éjféllik* kifejezést. Sok ilyen nyelvi leleményt találtam, és ezek valamilyen módon mindig segítik a bizarr és végső soron groteszk hangulatot. Nekem talán a groteszk tetszik leginkább ezekben a versekben, a legszörnyűbb és legfennköltebb dolgok kifigurázása. A görbe tükör nemcsak a nyelvet, hanem a nyelvi regisztereket is eltorzítja, a torzó pedig nem egy antik szoboré, hanem sokszor húsbavágó, kényelmetlen problémaké. Mert röhögünk az *Akasztófacimbora dalán*, amely Szofihoz, a hóhérlányhoz íródott, de közben azt is tudjuk, hogy a halál (a saját halálunk) is a címzett. Koponyánk, szemünk, torkunk ugyebár mindegyikünknek van, és akkor már nem vagyunk messze az akasztófától sem... Mindenképp, ez már nem az az egyszerű és ártatlan akasztózás, amit szavakkal játszunk egy iskolai füzet margóján. Amikor ezt a verset fordítottam, egyrészt próbáltam a groteszkre figyelni, másrészt nem akartam túlságosan elpoénkodni az egészet, ezért enyhén archaizáló hangulati elemeket is választottam, mint például: „jóm vagy *étke* leend”, illetve az „enyém hóhérlányom” szerkezet. Morgenstern mindig kifigurázza a nyelv működését egy adott szituációban; ha tudományosságról beszél, a groteszk nyelvén, akkor a nyelv tudományoskodó; ha könyörgő, akkor nála túlzottan kérlelő. Nyilvánvaló, hogy a groteszket nemcsak a leírt helyzettel, hanem főként a felhasznált nyelvi eszközökkel hozza létre a morgensterni vers. Ha megnézzük, hogy

a fordítók miként oldották meg a nyelvi hangulatteremtést, például azt látjuk, hogy Márton László zseniális fordítása maximálisan a mai nyelvhez közelíti a Hóhér Zsófihoz írt dalt. Olyan szavakat használ, mint *kisanyám*, *puszild* vagy *klassz*. Ami meglehetősen rokonszenves számomra (sőt klassz), de éppen ezért választottam az enyhe archaizálást, így legalább lehetne még egy, Morgenstern korába talán könnyebben behelyezhető verzió (is). Az utolsó szakasz akár egy mostani nonszensz is lehetne valamelyik kortárs fiatal költő tollából:

*Hóhér Zsófi, kisanyám!
lukon kuksizd koponyám!
Szemem bárha
ki van vájva, de te klassz vagy, bizony ám!*

Kálnoky ezt a szakaszt úgymond „megszelídítette”, bár a *koponya* nem maradhatott ki belőle, a „ki szánna” a „klassz vagy”-gyal szemben nyilván jóval visszafogottabb. Próbáltam egyrészt az enyhe archaizálásra, másrészt a nyelvi túlsordulásra figyelni, ami talán Kálnoky esetében nem volt annyira szempont, mint a formahűség. Ez a vers mondhatni a legkevesebb mozgásteret engedí formailag, hiszen a strófák jelentős része ismétlődik, a szöveg többi részének pedig ehhez kell igazodnia. Elég gyakori Morgensternnél, hogy szinte a forma vezeti a tartalmat. Itt egyrészt a formai kötöttségekre gondolok. Az *alsógatya*, a *Sirálydal* lehetnek erre példák, de a *Tölcsérek* esetében a vers képileg is kötött, igazából a tölcsér formájához igazodik. Hasonló *A szép amfora* esete is. Ezek a versek valójában nem is a tartalomról, inkább a játékról és az abszurdról szólnak. Ezért választottam nyers nyelvi megoldásokat, valamint nyakatekertségeket, mint: „kérdése rejtett lényegű” és „maga mögötti sorok”. Főleg a *Tölcsérek* esetében a nyelvi megformálás a költői nyelvet is kifigurázza, ahogy *Az alsógatya* és *A filozófia születése* a tudományos(kodó) nyelvvezetet. Az olyan szókapcsolatok, mint: „ami náluk alap”, vagy „mi a csuda?” ezért kerültek a fordításokba olyan terminus technicusok társaságában, mint: „első ember” vagy „piktóri”. Igazából ez lenne Morgenstern verseinek, nonszenszeinek lényege: olyan kapcsolatokat, társításokat létrehozni, amelyek meglepik, szórakoztatják, új (főként groteszk) görbe tükörben mutatják azt, ami igazából izgat minket; aminek a létezéséről tudunk, de amiről nem, vagy csak ritkán beszélünk. Nyelvileg az bukkan elő, ami a „komoly” versekben is: a konkrétumok szintjén nehezen megragadható.

Morgensternt gyerekként és felnőttként olvasni számomra ugyanolyan szórakoztató volt, és fordítóként ezerszer nehezebb volt átültetni, mint annak idején gyerekfejjel megérteni – de jól szórakoztam. Ennyire jutottam, és ha el is vesznek dolgok a fordításban, legalább közelebb kerülünk az asszociációk végzetlenségéhez.

CHRISTIAN MORGENSTERN

A filozófia születése

Pogány tulok bámul s csodálkoz,
 azt hinném, első emberként állok
 előtte – mi a csuda? Alszunk,
 vagy csak először látjuk barmunk?

Tölcsérek

Két tölcsér éjszakában vándorol,
 fehér holdfény torkukon átcsorog,
 s vidáman hull alá,
 ösvény gyanánt
 hagyva
 nyomot.
 Maga
 mögötti
 sorok
 stb.

A szép amfora

Egy amfo-
 ra alatt tartó,
 körötte patak, csobogó.

De mért
 és hogy?

A holdas tulok
 csendesen kérd.
 Kérdése rejtett lényegű.

A kimű-
 velt Szörnyű
 csak azért művelt, hogy a
 vers legyen ilyen rímű.

Az alsógatya

Szentek az alsógatyák,
mikor szél fúj és Nap süt,
mindennapok gondját-baját
hagyják, s vizsgálják lényegük.

Kedélyesen és szégyen
nélkül – mi náluk alap,
vitorlaként lengnek szépen,
díszletként hadd csak lógjanak.

Nincs trópus, mely dicsóit
ilyt, s meg is van piktori
palettán, sőt virág ő itt,
légyen tavasztól télszaki.

Sirálydal

Minden sirály olyan egyforma,
nevük mintha ugyanaz volna:
Emma. Fehér pongyolát hordnak,
de egy lövés, s röpülnek tollak.

Nem lőném föbe egyiket sem,
hagyom kedveskéim életben,
inkább rozskenyérrrel etetném,
és szórnám jó vörös ribiszkém.

Hej, te ember, a sirály röpte
neked sohasem jöhet össze!
Koncentrálj névleg Emmára te,
hogy mostan dőljél nyugágyra le.

Akasztófacimbora dala Szofihoz, a hóhérlányhoz

Szofi, enyém hóhérlányom!
Csókod koponyámra várom.
Habár a szájam
fekete vajat – csak te vagy jóm és drágaságom.

Szofi, enyém hóhérlányom!
Pofod koponyámra várom.
Habár a fejem
hajmentes legyen – csak te vagy jóm és drágaságom.

Szofi, enyém hóhérlányom!
Kukkolj koponyámba, várom.
Habár a szemem
varjú étke leend – csak te vagy jóm és drágaságom.

Az éjfélegér

Mikor éjfélik és nincs Hold,
s csillaghontalan az égbolt,
az égre tizenkétszer felér
az éjfélegér.

Kis egérpofa, lám cincog,
rémálmában gebe nyihog,
lefutta már penzuma felét
az éjfélegér.

Ura, a nagy fehér szellem
mond: éjjel külföldre mentem!
Űl féreglikban, melyt baj nem ér:
az éjfélegér.

SZÁVA CSANÁD fordításai